

The Farewell and Roles of Farewell Chapter in “Ramakian” Play by King Rama I

การสั่งลาและบทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

Warunya Ajcharyabodee*

วรุณญา อัจฉริยบดี*

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Faculty of Humanities and Social Sciences, Suan Sunandha Rajabhat University

*Corresponding Author, E-mail: warunya.aj@ssru.ac.th

Article Info

■ Received: June 19, 2024

■ Revised: December 5, 2024

■ Accepted: December 9, 2024

■ Available online: December 28, 2024

Abstract

The purpose of the research “The Farewell and Roles of Farewell Chapter in “Ramakian” Play by King Rama I” was to study the Farewell Chapter and analyze its roles mentioned in the play by King Rama I. The research found that the farewell and the cause of farewell were categorized into four groups: when the characters were going to die, going for duty, being exiled, and completing the duty. The findings revealed that the chapter of farewell did not only hold the role as the composition of the play, which demonstrated the parting of the characters, but also maintained significantly the essential roles of actions, especially connecting the circumstances or characters, constructing personality, and emphasizing the feelings and characteristics to be more prominent.

Keywords: King Rama I, Ramakian, Role, The chapter of farewell, Verse Drama

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “การสั่งลาและบทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสั่งลาและวิเคราะห์บทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยพบการสั่งลาและสาเหตุของการสั่งลา โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ การสั่งลาเมื่อตัวละครจะเสียชีวิต การสั่งลาเมื่อตัวละครต้องไปปฏิบัติหน้าที่ การสั่งลาเมื่อตัวละครถูกขับออกจากเมือง และการสั่งลาเมื่อตัวละครเสร็จภารกิจ ส่วนผลการวิจัยด้านบทบาทของบทสั่งลา ผู้วิจัยพบว่าบทสั่งลาไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งในบทละครที่แสดงถึงการพลัดพรากจากกันของตัวละครเท่านั้น แต่มีบทบาทสำคัญทั้งต่อการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะการเชื่อมโยงเหตุการณ์ และบทบาทต่อตัวละคร ช่วยประกอบสร้างบุคลิกภาพ เน้นย้ำความรู้สึก และลักษณะนิสัยของตัวละครให้เด่นชัดขึ้น

คำสำคัญ: กลอนบทละคร, บทบาท, บทละครเรื่องรามเกียรติ์, บทสั่งลา, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บทนำ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อความสมบูรณ์มากกว่ารามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ และยังนับได้ว่าเป็นวรรณคดีเอกของไทยเรื่องหนึ่งที่มีการนำมาดัดแปลงและสร้างสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภาพยนตร์ การ์ตูน และเพลง เป็นต้น

ความนิยมของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ทุกยุคทุกสมัยทำให้มีผู้นำบทละครเรื่องรามเกียรติ์มาศึกษาวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งการศึกษาด้านภาษาและวรรณกรรม ดังเช่น วิจารณ์กรมเกี่ยวกับความสุภาพและแนวคิดเรื่องหน้ากับการคุกคามหน้าของตัวละครในรามเกียรติ์ของ Waraeksiri (2013) โครงสร้างของสังคมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ของ Chunlawong (1993) รามเกียรติ์: ภาพสะท้อนโลกทัศน์ทางการเมืองไทยและสังคมในอุดมคติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชของ Jansup (2020) ฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชของ Yamdate and Prapandvidya (2022) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานของ Noinimit (2012) เรื่อง สถานภาพการศึกษาวรรณคดีเรื่อง “รามเกียรติ์” ในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้ศึกษาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ในระดับบัณฑิตศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2550 ซึ่งจำแนกแนวทางการศึกษาวิจัยอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 4 ด้าน คือ การศึกษาด้านวรรณคดี การศึกษาด้านคติชนวิทยา การศึกษาด้านศิลปะการแสดง และการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์

จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยส่วนหนึ่งข้างต้นเน้นการศึกษาเนื้อหาของรามเกียรติ์และเชื่อมโยงกับศาสตร์ความรู้แขนงต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นรามเกียรติ์ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์มากที่สุดและยังมีแง่มุมที่น่าสนใจศึกษา

ผู้วิจัยสังเกตว่าเหตุการณ์ในรามเกียรติ์ที่น่าสนใจศึกษาวิเคราะห์ คือ “การสั่งลา” ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (Royal Institute of Thailand, 2011, p.11) ได้ให้นิยามความหมายคำว่า “สั่งลา” ไว้ว่า “ก. บอกไว้อาลัยในการที่จะจากไป เช่น เขาสั่งลาลูกเมียก่อนเดินทางไปต่างประเทศ เขาตายโดยไม่ได้สั่งลา.” จากนิยามดังกล่าวจะเห็นว่าคำสั่งลาคือเป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นก่อนที่จะเดินทาง พลัดพราก หรือตายจากกัน ในการสั่งลาจึงมีการพรรณนาคร่ำครวญซึ่งแสดงถึงความทุกข์ที่เกิดจากการจากลา

ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า การสั่งลาของตัวละครในรามเกียรติ์มีลักษณะที่น่าสนใจและไม่เพียงแต่เป็นการบอกไว้อาลัยในการที่จะจากไปดังนิยามที่ปรากฏในพจนานุกรมข้างต้น การสั่งลา ยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่อง การสื่อสารความรู้สึกนึกคิดในจิตใจที่ไม่เคยแสดงออกให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับรู้ เน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึก อีกทั้งยังเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ชีวิตของตัวละครเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยมีโครงสร้างของการสั่งลา เริ่มจากเหตุแห่งการสั่งลา การคร่ำครวญของตัวละคร ซึ่งสัมพันธ์กับขนบการประพันธ์นิราศที่ต้องคร่ำครวญ ดังจะเห็นได้จาก

๑ เมื่อนั้น ทั้งองค์สมเด็จพระมารดา สององค์ทอดองค์เฝ้าลักษณะ ไฉ่เจ้าดวงชีวัน จำเป็นแล้วจำจะวิโยค ไหนจะพ้นพิศุเรศชนนี	ท้าวชนกจักรวรรดิินาถา เห็นลูกโคกร้าพัน ชลนาคลอปักตร์แล้วรับขวัญ จะกันแสงร่ำพันไปโยมิ จงดับโศกเสียเถิดนะโฉมศรี ไฉ่จะสิ้นชีวิจากจร
.....	
๑ เมื่อนั้น ฟังพระชนกชนนี ค่อยคลายโศกาจาบัลย์ อันตัวลูกรักจักขอลา	นวลนางสีดามารศรี ดั่งวารีทิพย์มาโฉมทา ประนมกรอภิวินท์เหนือเกศา จากเบื้องบาทาพระภูธร

ที่ไหนจะได้ฉลองบาท
พระองค์ค่อยอยู่สรวร

พระปิตุราชมารดาเหมือนแต่ก่อน
สโมสรเป็นสุขสำราญ ฯ

(Fine Arts Department, 1997a, p. 322)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นเหตุแห่งการสังลา คือ การสิ้นสุดเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง ได้แก่ พิธีสุมพร
สิ้นสุดลง นางสีดาคร่ำครวญที่ต้องจากลา นางสีดาต้องระงับความโศกเศร้า หลังจากนั้นเกิดเหตุการณ์ใหม่คือ
พระรามจัดทัพราชรถเดินทางกลับเมือง

ในบทสังลาดังกล่าวแสดงความรู้สึกทุกข์ของตัวละคร ตัวละครสังลาลหลังจากเสร็จสิ้นจากภารกิจ ดังเช่นหลังจาก
ที่ท้าวทศรถเสร็จจากการสุมพรพระรามกับนางสีดา ท้าวทศรถจึงสังลาพระรามเพื่อเดินทางกลับนครอยุธยา
ท้าวทศรถได้อวยพรพระรามกับนางสีดาให้ทั้งคู่ครองเมืองอย่างมีความสุขอย่ามีภัยอันตราย ขณะที่นางสีดาต้อง
ลาจากท้าวชนกและพระมารดา ท้าวชนกก็ได้สั่งสอนนางสีดาให้รู้จักจงรักภักดีต่อพระราม เมื่อนางสีดาารู้สึก
โศกเศร้า ท้าวชนกก็ได้พุดลอบใจนางสีดาเพื่อให้ความโศกเศร้านั้นคลายลงนางสีดาจึงได้ครวญลา

นอกจากนี้จะเห็นถึงบทบาทของบทสังลาข้างต้นว่าเป็นส่วนเชื่อมโยงเหตุการณ์การสุมพรไปสู่เหตุการณ์ใหม่
ที่กำลังจะเกิดขึ้นหลังจากที่นางสีดาสุมพรกับพระรามแล้ว และเห็นบทบาทและสถานภาพใหม่ของตัวละครนาง
สีดาที่พระรามในสถานะสามีภรรยาด้วย

นอกจากการลาจากพ่อแม่แล้ว ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พบตัวละครสังลาลเนื่องจากการตายจากกัน
ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ก่อนที่ท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ ท้าวทศรถได้สังลาพระรณนา คร่ำครวญถึงสิ่งที่เกิดขึ้นกับ
ตนและพระราม ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า

๑ โออินิจาพระลูกรัก
แต่นี้จะไม่เห็นกัน
เพราะด้วยอีไทยเกษี
ฆ่าพ่อขับลูกให้จำไกล

ดวงจักษุพ่อเฉลิมขวัญ
นับวันจะแลลับไป
มันเป็นไพรศัตร์ใหญ่
ไปเดินอรุณกันดาร

.....
ร่ำพลางทอดองค์ลงโศกา
สิ้นเสียงสุดสิ้นพระวาทะ
สิ้นกระแสวังก์ทำลาย

.....
อัดอั้นนาสาสะท้อนกาย
อัสสาสะประสาทักขาดหาย
ไปเกิดฝ่ายขึ้นดุขุฎี ฯ

(Fine Arts Department, 1997a, p. 389)

บทสังลาข้างต้นเป็นบทสังลาของท้าวทศรถที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์สามกษัตริย์ ได้แก่ พระราม พระลักษมณ์
และพระพรตเสด็จออกจากกรุงและได้ลอบหนีออกจากทัพเห็นการคร่ำครวญความทุกข์และความอึดอัดใจของ
ท้าวทศรถที่ไม่สามารถช่วยพระรามให้พ้นภัยจากนางไทยเกษีได้ อีกทั้งพระองค์ได้แสดงความชื่นชมพระรามว่า
เป็นโอรสที่เกิดอีกก็ครั้งก็ไม่อาจจะหาได้อีก ตนหวังจะฝากชีวิตไว้จนกว่าจะตายแต่ก็ไม่ใช่ไปดังใจหวัง ซึ่งการสังลา
นี้มีบทบาทช่วยเสริมให้เห็นความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของพระรามได้มากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยยังพบบทสังลาที่เป็นการลาเพื่อไปทำหน้าที่ของตน ดังจะเห็นได้จากบรรลักษ์กล่ปี่ลามารดาไปรบพระราม
หลังจากที่นางอัคคีมารดาของบรรลักษ์กล่ปี่ห้ามให้บรรลักษ์กล่ปี่ออกต่อสู้กับทัพพระราม เนื่องจากเห็นว่าพระราม
พระลักษมณ์มีศักดามาก แม้ทศกัณฐ์ผู้เป็นพ่อ กุมภกรรณ และอินทรชิตจะมีฤทธิ์มากก็ไม่อาจรอดชีวิตมาได้
บรรลักษ์กล่ปี่จึงรู้สึกโกรธอย่างมาก พระมารดาของบรรลักษ์กล่ปี่จึงจำเป็นต้องยอมให้บรรลักษ์กล่ปี่ออกไปสู้กับพระราม
ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	บรรลัย์กัลป์สิทธิศักดิ์ยักชี
ได้ฟังคั้งแค้นแสนทวี	โกรธดั่งอัคคีไหม้ฟ้า
เป็นไฉนฉะนี้พระแม่เจ้า	มากลัวเหล่านมนุษย์ลึงป่า
ตัวลูกชาติชายอาชา	ศึกดาปราชได้ทั้งแดนไตร
จะตามไปสังหารราญรอน	ต่อกรกับมันให้ได้
ฆ่าเสียให้สิ้นทั้งทัพชัย	จึงสาแถ่ใจไอ้อัปรีย์
เหมือนได้แทนคุณพระปิตุเรศ	อันบังเกิดเกศเกศี
ให้ปรากฏยศไว้ในชาติตรี	ลูกนี้ไม่ฟังพระวาจา ฯ

๑ เมื่อนั้น	บรรลัย์กัลป์สุริยวงศ์ยักชี
รับศรรับพรพระชนนี	ชูลีกรกรากับบพทมาลย์
ลาลองค์สมเด็จพระมารดา	ออกจากมหาราชฐาน
สำแดงแผลงฤทธิ์ชัยชาญ	เหาะทะยานล่องข้ามสมุทรไป ฯ

(Fine Arts Department, 1997c, pp. 462-463)

บทสัณทาลข้างต้นพบเหตุแห่งการสังลา ได้แก่ บรรลัย์กัลป์สังลามารดาเพื่อไปทำหน้าที่ของตนเอง บทสัณทาลดังกล่าวช่วยเสริมให้เห็นความกล้าหาญของตัวละครบรรลัย์กัลป์ แม้นางอัคคีผู้เป็นมารดาจะห้ามบรรลัย์กัลป์ออกต่อสู้กับพระราม แต่บรรลัย์กัลป์ก็ยังคงมุ่งมั่นที่จะออกรบกับพระราม อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความกตัญญูของบรรลัย์กัลป์ที่หวังว่าหากตนสังหารพระรามได้ก็จะเป็นการตอบแทนพระคุณทศกัณฐ์ผู้เป็นพ่อ และให้ชัยชนะของตนคงไว้ในแผ่นดิน

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าบทสัณทาลไม่ได้เป็นเพียงการลาจากของตัวละครเท่านั้น แต่บทสัณทาลยังแสดงถึงบทบาทการเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในบทละครให้เกิดความต่อเนื่อง การสิ้นสุดเหตุการณ์ไปสู่การเริ่มต้นเหตุการณ์ใหม่ เป็นจุดเปลี่ยนของเหตุการณ์และตัวละคร และช่วยประกอบสร้างบุคลิกลักษณะของตัวละครทั้งตัวละครเอกและตัวละครประกอบให้โดดเด่นมากยิ่งขึ้น

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของบทสัณทาลในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ คือ ตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ล่วงรู้เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รู้ว่าการเดินทางหรือการออกรบในครั้งนั้นตนเองจะไม่ได้มีโอกาสกลับไปพบกับครอบครัว การสังลานั้นจึงนับเป็นการแสดงออกถึงความรักที่ตัวละครมีต่อกันได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังเป็นโอกาสที่ดีที่ทำให้ตัวละครได้บอกถึงสิ่งที่ตนเป็นกังวลหรือเป็นห่วงหรือประสงค์ที่จะทำหลังจากที่ตนจากไป หรือที่เรียกว่าการฝากฝัง ฉะนั้นการสังลาจึงไม่ใช่บทที่แสดงถึงความอาลัยอาวรณ์ที่ตัวละครต้องจากลากันเท่านั้น แต่ยังเป็นบทที่ทำให้ตัวละครได้แสดงออกทางความคิดและความรู้สึกภายในได้

ดังนั้นบทความวิจัยเรื่อง “การสังลาและบทบาทของบทสัณทาลในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” เป็นการเติมเต็มงานวิจัยที่ใช้ตัวบทการศึกษาวิจัยบทละครเรื่องรามเกียรติ์ อีกทั้งยังช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องการจากลาที่ย่อมเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิต ซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ที่ได้จากการอ่านวรรณกรรมด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการสังลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2540
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของบทสัณทาลในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2540

การทบทวนวรรณกรรม

งานวิจัยนี้มุ่งทบทวนวรรณกรรมที่ศึกษางานเกี่ยวกับรามเกียรติ์ ขนบการคร่ำครวญ และการพลัดพราก เนื่องจากการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในบทสังลา ผู้วิจัยได้ทบทวนงานที่ศึกษารามเกียรติ์ โดยเฉพาะบทความของ Noinimit (2010) เรื่อง “สถานภาพการศึกษาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์” มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสถานภาพการศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ในปัจจุบัน โดยจะคัดเลือกเฉพาะวิทยานิพนธ์ในระดับบัณฑิตศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2550 ที่มีแนวทางการศึกษาที่โดดเด่นชัดเจนของนิสิตนักศึกษาค้นไทยเท่านั้น จำนวน 20 เรื่อง ผู้เขียนพบงานวิจัยที่เกี่ยวกับรามเกียรติ์ใน 4 ลักษณะ ได้แก่ การศึกษาด้านวรรณคดีมุ่งเน้นที่องค์ประกอบของเรื่อง ตัวละคร รูปแบบการเขียน และแนวคิด การศึกษาด้านคติชนวิทยาวิเคราะห์รามเกียรติ์โดยใช้ทฤษฎีคติชนวิทยาและการดัดแปลงท้องถิ่น การศึกษาด้านการแสดงศึกษารามเกียรติ์ในฐานะบทละคร รวมถึงการเปรียบเทียบกับพระราชานิพนธ์อื่น ๆ และการศึกษาด้านมนุษยศาสตร์และรัฐศาสตร์สำรวจแนวคิดทางการเมือง การปกครอง และค่านิยมสังคมที่สะท้อนในรามเกียรติ์ บทความนี้จึงแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มีความสำคัญในวัฒนธรรมไทยและมีการนำศาสตร์ความรู้แขนงต่าง ๆ มาใช้ศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากนี้แสดงให้เห็นว่าในแง่ของการศึกษาและวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ในหลายมิติจะพบว่ามีการศึกษาทั้งด้านวรรณคดี คติชนวิทยา การแสดง มนุษยศาสตร์และรัฐศาสตร์ ซึ่งทำให้เห็นถึงความหลากหลายและความลึกซึ้งของวรรณกรรมไทย

ส่วนงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับขนบการคร่ำครวญโดยใช้ทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณคดีต่างประเทศ เห็นได้จากบทความของ Nissa (2018) เรื่อง “นิราศซีดา: ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต” เป็นบทความวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีสันสกฤต มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในวรรณคดีนิราศซีดา ซึ่งเป็นคำฉันท์สมัยอยุธยา ผลการศึกษาพบว่า ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในนิราศซีดาทั้งหมด 7 ขั้นตอน ได้แก่ อภิลาศะ จินตา สมฤติ คุณภณะ อุทเวคะ วายาธิ และชพตา ส่วนขั้นตอนที่ไม่ปรากฏในนิราศซีดา 3 ขั้นตอน ได้แก่ สัมประลาปะ อุณมาทะ และมฤติ บทความนี้แสดงให้เห็นว่านิราศซีดาเป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญในการศึกษาขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต และเป็นตัวอย่างที่ดีของการนำวรรณคดีสันสกฤตมาปรับใช้ในวรรณคดีไทย

นอกจากนี้มีการวิเคราะห์การแสดงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครในวรรณกรรมไทย เช่น การคร่ำครวญ และการพลัดพราก ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครกับเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมในเรื่อง ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่อง “บทพรรณนาคร่ำครวญถึงความสูญเสียในวรรณกรรมนิทานสมัยอยุธยาตอนต้น” ของ Kleechaiya, Patthong, and Runra (2021) ผู้เขียนได้ศึกษาวรรณกรรมนิทานในช่วงอยุธยาตอนต้นที่เป็นวรรณกรรมราชสำนักเรื่องลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ ผลการวิจัยพบว่า เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความสูญเสียในวรรณกรรมนั้นมีหลายลักษณะ เช่น ความสูญเสียชั่วคราวจากการพลัดพราก ความสูญเสียที่ไม่มีวันกลับมา และความสูญเสียขวัญกำลังใจ ซึ่งสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับความรัก ชีวิตมนุษย์ และกฎของไตรลักษณ์ ส่วนบทความเรื่อง “การพลัดพรากและบทบาทของการพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์” (Ruengruglikit, 2016) บทความนี้วิเคราะห์ถึงการพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ การพลัดพรากจากบุคคลที่รัก การพลัดพรากจากที่อยู่ และการพลัดพรากจากสิ่งของสำคัญ ลักษณะของการพลัดพรากทั้งหมดนี้นำไปสู่บทบาทที่มีต่อการดำเนินเรื่อง ได้แก่ ทำให้เกิดเหตุการณ์ใหม่ ๆ ขึ้นในเรื่อง และเชื่อมเหตุการณ์บางเหตุการณ์เข้าด้วยกัน บทบาทต่อตัวละคร ได้แก่ ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละคร ทำให้เห็นบุญญาธิการของตัวละคร นอกจากนี้ยังพบบทบาทการสร้างสีสันให้แก่เรื่อง รวมถึงบทบาทที่มีต่อแก่นเรื่อง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งเน้นการวิเคราะห์ตัวบท

1. สำนวณบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยผู้วิจัยใช้ฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากร ปี พ.ศ. 2540 และกำหนดประเด็นการวิจัย
2. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ ขนบการคร่ำครวญ และการพลัดพราก
3. ศึกษาเนื้อหาและคัดเลือกเฉพาะเนื้อหาเหตุการณ์ที่มีการสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช วิธีการเลือกเนื้อหาเหตุการณ์ที่มีการสั่งลา ผู้วิจัยเลือกจากช่อดอนและศึกษาในตอนนั้นว่ามีบทสั่งลาหรือไม่ ผู้วิจัยได้กลุ่มข้อมูลที่มีเหตุการณ์การสั่งลาทั้งหมด 22 เหตุการณ์
4. นำเหตุการณ์ที่มีการสั่งลาทั้งหมด 22 เหตุการณ์ มาวิเคราะห์สาเหตุของการสั่งลาและบทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
5. สรุปและอภิปรายผลการวิจัยในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. การสั่งลาและสาเหตุของการสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ผู้วิจัยพบว่า การสั่งลาเป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งที่พบเป็นระยะตลอดทั้งเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พบการสั่งลาทั้งหมด 22 เหตุการณ์ ดังนี้ 1) ท้าวทศรถลา 2) ท้าวชนกฝากฝังสิดา 3) สิดาครวญลา 4) พระรามลานางเกาสุริยา 5) สามกษัตริย์ลานางสมุทร 6) สามกษัตริย์จากวัง 7) ทศรถสิ้นพระชนม์ 8) พระรามแผลงศรฆ่าพาลี 9) พาลีสอนน้อง 10) พิเฆกจากเมือง 11) อินทรชิตลาแม่ 12) อินทรชิตลาพ่อ 13) อินทรชิตลาเมีย 14) ทศกัณฐ์สั่งเมีย 15) ทศกัณฐ์สั่งเมือง 16) บรรลัยกัลป์ลาท้าวกาลนาคนมาลงกา 17) บรรลัยกัลป์ลามารดาไปรบพระราม 18) ไพนาสุริยวงศ์ลาท้าวทศกัณฐ์ไปเรียนศิลปศาสตร์ 19) อสุรผัดลาพระอัยกีและพระชนนีจะไปตามบิดา 20) หนุมานลาพรตพาอสุรผัดไปเมืองขีดขิน 21) พระพรต พระสัตรุดทูลลาพระมารดา และ 22) พระราม พระลักษมณ์เข้าเฝ้าทูลลาพระชนนี เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ผู้วิจัยจัดกลุ่มลักษณะของการสั่งลาและสาเหตุของการสั่งลาเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1.1 การสั่งลาเมื่อตัวละครจะเสียชีวิต

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พบการสั่งลาเมื่อตัวละครเอกทราบว่าตนเองกำลังจะเสียชีวิต เนื่องจากตัวละครจะต้องออกทำสงครามและทราบชะตาของตนเองว่าจะไม่รอดกลับไปพบครอบครัว หรือตัวละครจะกลับไปยังที่ภพภูมิของตนก่อนจะลงมาจุติ เช่น ทศรถสิ้นพระชนม์พาลีสอนน้อง ทศกัณฐ์สั่งเมีย ทศกัณฐ์สั่งเมือง ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างตอนทศกัณฐ์สั่งเมีย เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่ทศกัณฐ์จะออกรบกับพระรามเป็นครั้งสุดท้าย เนื่องจากทศกัณฐ์เสียรู้หนุมานจนทำให้หนุมานและองคตพบก่ล่องดวงใจและนำไปถวายแด่พระราม อีกทั้งนางมณโฑเห็นกลางร้ายที่จะเกิดกับทศกัณฐ์ ทำให้ทศกัณฐ์ทราบว่า การออกรบกับพระรามครั้งนี้ตนจะต้องครพระรามและตายอย่างแน่นอน จึงได้สั่งลางานมณโฑ ดังตัวอย่างจากคำประพันธ์ตอนทศกัณฐ์สั่งเมียที่ว่า

๑ ครั้นถึงส้วมกอดอัครเศ	แสนทุกข์แสนทเวซเพียงอกหัก
พินิจพิศเพ่งเล็งพักตร์	พญายักษ์สะท้อนถอนใจ
แล้วมีวาจาอันสุนทร	ดูก่อนเยาวยอดพิสมัย
อันตัวของพี่จะบรรลัย	ทรมาย้วยค้อยอยู่ให้จงดี
จะได้เห็นหน้ากันแต่ครู่เดียว	ทีนี้จะเหลียวไม่เห็นพี่

จงค่อยครอบครองสุรี
สิ่งใดซึ่งได้ผิดพลั้ง
อย่าให้เป็นเวรอาถรรพ์

ผุ่ณางสาวศรีพระกำนัล
แต่หลังด้วยความหุนหัน
ขวัญเมืองจงได้เมตตา ฯ

(Fine Arts Department, 1997c, p. 389)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการสั่งลาของทศกัณฐ์ก่อนที่ทศกัณฐ์จะยกทัพออกรบกับพระราม ทศกัณฐ์ได้สั่งนางมณโฑว่าตนจะต้องตาย ทศกัณฐ์จึงได้ฝากให้นางมณโฑคอยดูแลปกครองยักษ์และนางกำนัลทั้งหลาย หากมีสิ่งใดผิดพลั้งที่เกิดขึ้นก็ให้ปกครองด้วยความเมตตา อย่าให้เป็นเวรต่อกัน การสั่งลาของทศกัณฐ์ในครั้งนี้จึงเป็นการแสดงถึงความรักที่มีต่อนางมณโฑ และได้ฝากเมืองไว้ให้นางมณโฑได้ดูแล เป็นการแสดงถึงบทบาทหน้าที่ของผู้นำ

1.2 การสั่งลาเมื่อตัวละครต้องไปปฏิบัติหน้าที่

ตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีสถานภาพและบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน ก่อนตัวละครจะเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่ก็จะสั่งลาบุคคลต่าง ๆ ในครอบครัว ซึ่งสัมพันธ์กับขนบธรรมเนียมของไทย คือ การไปลาพ่อแม่ แสดงถึงการมีสัมมาคารวะ การสั่งลาของตัวละครเมื่อจะไปปฏิบัติหน้าที่ เช่น การไปศึกษาเล่าเรียน การไปรบ ดังตัวอย่างจากตอนอินทรชิตลาแม่คำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น
เห็นพระมารดาไฉ่
ตัวลูกเกิดมาเป็นชายชาญ
ถึงกรรมแล้วจำจะบรรลีย์
มาตรแม้นถึงตายจะไฉ่
ลูกรักจะถวายบังคมลา
ขอฝากยามลิวันกันยุมเวก
กับสุวรรณกัณยุมเทวี
ผิดพลั้งจงช่วยสั่งสอน
ทั้งศฤงคารบริวารเข้าไป

อินทรชิตสุริย์วงศ์ยกชี
ขลุ่ยกรรบาบาทแล้วทูลไป
จะกลัวการสงครามกระไรได้
ไม่คิดเสียดายชีวา
ให้ปรากฏเกียรติไปภายหน้า
พระมารดาอย่าทรงไฉ่
เอกองค์หลานน้อยทั้งสองศรี
ทั้งองค์นารีกำนัลใน
พระมารดรโปรดเกล้าเอาใจใส่
ขอถวายไว้ได้บาท

(Fine Arts Department, 1997b, p. 564)

คำประพันธ์ข้างต้นอินทรชิตสั่งลานางมณโฑ เพื่อช่วยทศกัณฐ์ออกรบกับทัพพระราม อินทรชิตได้ฝากลูกยามลิวันและกันยุมเวก และมเหสี ได้แก่ นางสุวรรณกัณยุมะ รวมทั้งนางกำนัลทั้งหลาย ให้นางมณโฑช่วยสั่งสอนในบทสั่งลานั้นน่าสนใจว่า อินทรชิตแสดงให้เห็นว่าการไปทำสงครามเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชาย แม้ตัวตายก็ถือว่าเป็นเกียรติยศของตัวเองในภายหน้า ในแง่การสั่งลาของอินทรชิตจึงไม่เพียงแต่การบอกลานางมณโฑและแสดงความห่วงกังวลเท่านั้น แต่แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญของอินทรชิตที่ไม่ได้กลัวการทำสงคราม แม้ตัวตายก็ไม่เสียดาย

1.3 การสั่งลาเมื่อตัวละครถูกขับออกจากเมือง

การสั่งลาในลักษณะนี้เป็นการสั่งลาของตัวละครที่ถูกตัวละครตัวหนึ่งสั่งขับตัวละครอีกตัวหนึ่งออกจากเมือง เนื่องจากตัวละครกระทำความผิดหรือทำให้ตัวละครหนึ่งเกิดความไม่พอใจ ดังจะเห็นได้จากตอนพิเภกจากเมืองพิเภกได้ทำนายฝันให้ทศกัณฐ์และแนะนำให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาเพื่อระงับสงครามที่จะเกิดขึ้น ทำให้ทศกัณฐ์ไม่พอใจ

และโกรธพิเภกอย่างมาก คิดว่าพิเภกทรยศเข้ากับฝ่ายพระราม จึงเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์ขับพิเภกออกจากเมืองและให้นางตรีชาดาภรรยาของพิเภกมาเป็นทาสรบใช้นางสีดาด้วย ก่อนพิเภกจะเดินทางออกจากเมืองจึงได้ส่งนางตรีชาดาและนางเบญกาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เหตุด้วยพญายักษ์	ปิ่นเกล้าลงกาอาณาจักร
นิมิตฝันร้ายทรลักษณ์	ให้พิทัยทักว่าร้ายดี
กตัญญูทูลโดยสัตย์ธรรม	ให้ช่วยชีวันยักษิ
มิให้อันตรายราศี	กลับกริ้วโกรธพิจะรอนราญ
ให้รับสวรยาราชัย	ขับไล่เสียจากราฐาน
อันซึ่งตัวเจ้าเยาวมาลย์	ประทานให้องค์นางสีดา
ตั้งแต่นั้นจะแลลับ	ไหนจะได้กลับมาเห็นหน้า
จะแสนทุกข์ไปทุกเวลา	กินแต่น้ำตาไม่ราวัน
รำพลางโอบอุ้มลูกรัก	พิศพักตร์จูบจอมถนอมขวัญ
แม่ลูกอดสำหรับรักากัน	สั่งแล้วกุมภินท์ก็ไค้ ๖

(Fine Arts Department, 1997b, pp. 167-168)

คำประพันธ์ข้างต้นพิเภกบอกให้ทราบถึงสาเหตุที่ถูกขับทรัพย์ ถูกขับออกจากเมือง และมอบนางตรีชาดาให้เป็นทาสรบใช้นางสีดาว่า เนื่องจากตนทำนายฝันให้ทศกัณฐ์ ทูลทำนายด้วยความสัตย์และกตัญญู เพื่อช่วยให้ทศกัณฐ์ไม่ตกอยู่ในอันตราย แต่ทศกัณฐ์กลับโกรธอย่างมาก เมื่อพิเภกบอกถึงเหตุดังกล่าวก็ได้สั่งไว้ว่าตั้งแต่นี้จะไม่ได้พบกันอีก ก็ขอให้แม่ลูกดูแลรักษากันไป การส่งลาในลักษณะนี้แสดงให้เห็นความจำใจที่จะต้องลาจากกัน เพราะอีกฝ่ายมีอำนาจเหนือกว่า และแสดงถึงความทุกข์ใจของตัวละครทั้งสองฝ่ายที่ต้องพลัดพรากจากกันด้วย

1.4 การส่งลาเมื่อตัวละครเสร็จภารกิจ

การส่งลาลักษณะสุดท้าย คือ การส่งลาเมื่อตัวละครเสร็จจากการทำภารกิจต่าง ๆ ตัวละครต้องพลัดพรากจากกัน จึงได้บอกลาและฝากให้ตัวละครอีกตัวหนึ่งประพฤติปฏิบัติหรือให้ข้อคิดในการใช้ชีวิต จะเห็นได้จากตอนที่ท้าวชนกฝากฝังสีดา เกิดขึ้นหลังจากได้ร่วมพิธีสมรสพระรามกับนางสีดา ท้าวชนกได้ส่งนางสีดาและได้สอนสิ่งที่สีดาควรปฏิบัติต่อพระราม หลังจากท้าวชนกได้ฟังสิ่งที่ท้าวชนกสั่งไว้นางสีดาได้ครวญลา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	ท้าวชนกจักรวรรดิรังสรรค์
เห็นสองลูกยาวิลาวัลย์	งามดังสุริยันจันทร์
จึงตรัสเรียกราชบุตรี	มารศรีจึงฟังพ่อสั่งสอน
เจ้าจะจากอกพระบิดร	ไปอยู่นครอยุธยา
เป็นข้าช่วงใช้บำเรอบา	พระภักศาธิราชนาถา
สงวนกายฝากกายฝากชีวา	รักดีไปกว่าจะม้วยมิต
อย่าทะนงว่าเป็นองค์อัครราช	เจียมกายอย่างประมาทราชกิจ
ฝูงอนงค์ซึ่งพระองค์ใช้ชิต	อย่าคิดฉันทาราคี
อันพระชนนีบิดุเรศ	ก็เหมือนบังเกิดเทศเกศ
ลูกรักจงรักภักดี	จึงมีสวัสดิ์สถาวร
อย่าก่อการให้เคืองในเบื้องบาท	เยาวราชจงสมัครสโมสร
ถนอมจิตเป็นนิจนิรันดร์	ดวงสมรจงจำวาที ๗

(Fine Arts Department, 1997a, p. 321)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการสังเคราะห์ท้าวชนกกับนางสีดา ท้าวชนกแสดงความรู้สึกห่วงใยที่มีต่อนางสีดา ได้สอนนางสีดาให้ปรนนิบัติดูแลพระราม และอย่าคิดทงนงตัวว่าตนเป็นอัครราช และคิดอิจฉาริษยา บิดามารดาของพระรามก็เหมือนกับบิดามารดาของตนจึงให้จงรักภักดี อย่าทำอะไรที่จะทำให้พระรามชุ่นเคือง ให้ถนอมจิตใจต่อกันไว้ตลอดไป หลังจากที่ท้าวชนกสั่งนางสีดา นางสีดาก็ได้สั่งลาท้าวชนก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	นวลนางสีดามารศรี
ฟังพระชนกชนนี	ดั่งวารีทิพย์มาโสมทา
ค่อยคลายโศกาจาบัลย์	ประนมกรอภิวันท์เหนือเกศา
อันตัวลูกรักจักขอลา	จากเบื้องบาทาพระภูธร
ที่ไหนจะได้ฉลองบาท	พระปิตุราชมารดาเหมือนแต่ก่อน
พระองค์ค่อยอยู่สรวล	สโมสรมเป็นสุขสำราญ ฯ

(Fine Arts Department, 1997a, p. 322)

หลังจากที่นางสีดาได้ฟังคำสอนของพระบิดามารดาแล้วก็เหมือนได้น้ำทิพย์ที่ทำให้ความโศกเศร้าจากการจากลาคลายลงได้ การสั่งลานั้นยังแสดงให้เห็นความผูกพันของตัวละครท้าวชนกกับนางสีดา เป็นความผูกพันที่พอมีต่อลูก

จากลักษณะการสั่งลาทั้ง 4 ลักษณะที่อธิบายมาข้างต้นจะเห็นว่าการสั่งลาไม่เพียงแต่เป็นการพลัดพรากของตัวละครเท่านั้น แต่ตัวละครได้สั่งให้ตัวละครอีกตัวหนึ่งประพฤติปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งก่อนที่จะลาจากกัน ซึ่งการสั่งนั้นอาจจะเป็นการสอนให้ประพฤติปฏิบัติ หรือการแสดงถึงความห่วงใยที่มีต่อตัวละคร อีกทั้งเป็นการเน้นย้ำถึงความทุกข์ของตัวละครที่ต้องลาจากกันมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นบทบาทหนึ่งของบทสั่งลา ดังรายละเอียดที่ผู้วิจัยจะอธิบายต่อไป

2. บทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

2.1 บทบาทของบทสั่งลาที่มีต่อการดำเนินเรื่อง

บทบาทประการแรกของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ผู้วิจัยพบว่า บทสั่งลาเป็นส่วนเชื่อมโยงเหตุการณ์หนึ่งไปสู่อีกเหตุการณ์ กล่าวคือการสั่งลาของตัวละครเป็นการสิ้นสุดเหตุการณ์หนึ่งที่เชื่อมโยงไปสู่เหตุการณ์ใหม่ที่จะเกิดขึ้น ทำให้เรื่องนั้นดำเนินต่อไป อีกทั้งในบางเหตุการณ์ยังทำให้ผู้อ่านคอยติดตามพัฒนาการของตัวละคร เช่น ตอนไพนาสุริยวงศ์ลาท้าวทศศิริวงศ์ไปเรียนศิลปศาสตร์ ในการสั่งลาท้าวทศศิริวงศ์มีราชโองการให้ไพนาสุริยวงศ์เป็นผู้ครองกรุงลงกา ไพนาสุริยวงศ์จึงบังคมลาไปเรียนศิลปศาสตร์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

.....	
ประคองอุบจูบเศจูบพักตร์	พญายักษ์มีราชโองการ
พอนี้จึงใจจะให้เจ้า	เป็นปิ่นเกล้าลงการฐาน
สืบศักดิ์สุริยวงศ์ในพงศ์มาร	เป็นประธานแก่มุขมฤณท์
๑ เมื่อนั้น	ไพนาสุริยวงศ์รังสรรค์
ได้ฟังดังครเสียบกรรม	ชื่นใจภิวันท์แล้วทูลไป
ซึ่งพระองค์เมตตาการุญ	พระคุณนั้นหาที่สุดไม่
ตัวลูกนี้ค่อยจำเริญวัย	ฤทธิเดชสิ่งใดก็ไม่มี
จะขอบังคมลาบาท	ไปเรียนศิลปศาสตร์ศรีศรี
สำนักพระกาลมุนี	ภูมิจึงได้เมตตา ฯ

(Fine Arts Department, 1997c, p. 571)

จะเห็นว่าบทสลับบทนี้แสดงให้เห็นบทบาทที่มีต่อการดำเนินเรื่อง เป็นการเชื่อมเหตุการณ์ไปสู่เหตุการณ์ การเรียนวิชาศิลปศาสตร์ของไพนาสุริยวงศ์ ไพนาสุริยวงศ์ต้องปฏิบัติตามในสิ่งที่ท้าวทศศิริวงศ์คาดหวังไว้ นอกจากนี้ ผู้อ่านติดตามพัฒนาการของตัวละครไพนาสุริยวงศ์จะเรียนได้สำเร็จดังที่ตั้งใจไว้หรือไม่

นอกจากตอนดังกล่าวแล้วเหตุการณ์อีกตอนที่แสดงให้เห็นบทบาทของบทสลับต่อการดำเนินเรื่อง ได้แก่ ตอนสามกษัตริย์จากวัง ซึ่งเป็นตอนที่พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา ต้องเดินทางออกจากวัง บทสลับนี้จึงเป็นบทเชื่อมเหตุการณ์ไปสู่เหตุการณ์ใหม่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนช่วงหนึ่งของตัวละครพระราม ดังจะเห็นคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	พระจักรีผู้มีอชฌาศัย
บังคมก้มเกล้าแล้วทูลไป	ว่าแม่ไทยเกษิโสภา
สั่งว่าสมเด็จพระบิดุเรศ	ให้ลูกทรงเพศเป็นชีป่า
ออกไปสร้างพรตจรรยา	อยู่ในหิมวาสิปตี
ให้พระพรตขึ้นครองสมบัติ	ทรงเศวตฉัตรเฉลิมศรี
บำรุงไพร่ฟ้าประชาชี	เป็นปิ่นโมลีกรุงไกร
อันองค์พระลักษมณ์อนุชา	กับสีดาผู้ยอดพิสมัย
สององค์ทรงโศกาลัย	จะไปเป็นเพื่อนข้าในดงดอน
โปรดด้วยช่วยแจ้งพระชนนี	ว่าลูกนี้ขอลาไปก่อน
ครั้นจะคอยดูขวัญลูกร	ก็ร้อนตัวด้วยกลัวพระอาชญา
พระแม่ค่อยอยู่จำเริญสุข	อย่าตรอมทุกข์โหม่นสลา
แม่นบุญลูกไม่มีรณา	จะกลับมาทูลเบี่ยงบthalmaly ๗

(Fine Arts Department, 1997a, p. 375-376)

บทสลับบทนี้พระรามได้ฝากนางสมุทธานางเกาสุริยาผู้เป็นพระมารดา พระรามได้แสดงเหตุแห่งการลา คือ ท้าวทศศิริวงศ์ให้พระรามออกบวชเป็นดาบสและสร้างพรตอยู่ในป่าเป็นเวลา 14 ปี ให้พระพรตขึ้นครองราชสมบัติ พระลักษมณ์เป็นพระอนุชา และนางสีดาผู้เป็นพระชายาจะเดินทางไปด้วย ครั้นพระรามจะคอยทูลลานางเกาสุริยา เองก็เกรงจะถูกพระอาญา ขอให้นางเกาสุริยาอย่าทุกข์ใจกับการจากลาครั้งนี้ หากลูกยังมีบุญไม่ถึงที่ตายก็จะกลับมา บทสลับนี้มีบทบาทที่เชื่อมไปสู่เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นการใช้ชีวิตที่ต้องทุกข์ยากลำบาก เป็นการเปลี่ยนแปลง สถานะของตัวละครพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา อีกทั้งยังเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นใจ พระรามมากยิ่งขึ้น

2.2 บทบาทของบทสลับที่มีต่อตัวละคร

บทบาทประการที่สองนี้เป็นบทบาทที่มีต่อตัวละคร ผู้วิจัยแบ่งบทบาทออกเป็น 2 บทบาทย่อย ได้แก่ บทบาทที่ช่วยเน้นย้ำถึงความรู้สึกของตัวละคร และบทบาทที่แสดงถึงลักษณะนิสัยของตัวละคร

บทบาทของบทสลับที่ช่วยเน้นย้ำความรู้สึกของตัวละคร ผู้วิจัยสังเกตว่าบทสลับเป็นบทที่แสดงและเน้นย้ำ ความรู้สึกของตัวละครให้เด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะความรู้สึกทุกข์ใจ ความกังวลใจ และความห่วงใยที่เกิดจากการลาจากกัน ความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้เป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เกิดจากการจากลาบุคคลที่รัก ดังเช่นตอน อินทรชิตลานางสุวรรณกัณยุมา คำประพันธ์ที่ว่า

จำเป็นจำจากวนิดา	แก้วตาค่อยอยู่จงดี
อุตส่าห์เลี้ยงสองโอรสราช	อย่าประมาทหลงลืมคำพี่
ฝากกายพระชนกชนนี	อย่าให้มีราศีแผ้วพาน

โอ้ว่าตั้งแต่จะแลลับ	เหมือนเดือนดับอับแสงสุริย์ฉาน
ขอฝากฝูงสนมบริวาร	เยวามาลัยจงดไ้มตตา
ว่าพลางอุ้มสองพระลูกรัก	ขึ้นไว้เหนือตักยักขา
จุมพิตพิศพิศตรแล้วโศกา	ดังว่าจะสิ้นสมประดี ฯ
๑ เมื่อนั้น	นางสุวรรณกันยุมาโฉมศรี
ได้ฟังพระราชสามี	เทวีตระหนกตกใจ
ชบพักตร์สะอื้นแสนทเวซ	ชลเนตรแกว่งหลังไหล
กอดข้อพระบาทเข้าไว้	อรไทราพันโศกา ฯ

(Fine Arts Department, 1997b, p. 566)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทสัณฐานของอินทรชิตที่สังฆานางสุวรรณกันยุมา ผู้อ่านจะเห็นถึงความรู้สึกของตัวละครที่มีแต่ความโศกเศร้าและความทุกข์ใจที่ทั้งคู่ต้องพรากจากกัน อินทรชิตได้สั่งให้นางสุวรรณกันยุมาเลี้ยงดูพระโอรสทั้งสองให้ดี ฝากตัวไว้กับทศกัณฐ์และนางมณโฑ ฝากให้ดูแลนางสนมและบริวารทั้งหลายด้วยความเมตตา อินทรชิตก็ได้อุ้มลูกทั้งสองมาไว้บนตัก แล้วก็จูบลาด้วยความเศร้าใจจะขาด ส่วนฝ่ายนางสุวรรณกันยุมาได้ฟังการสั่งลาที่รู้สึกเศร้าเสียใจมาก ร้องไห้คร่ำครวญน้ำตาหลังไหล บทสัณฐานนี้จึงช่วยเน้นย้ำความรู้สึกโศกเศร้า ความทุกข์ใจ ความห่วงกังวลใจของตัวละครอินทรชิตในฐานะสามีที่ห่วงภรรยาและบุตร อีกทั้งช่วยเน้นย้ำถึงความรักความผูกพันที่อินทรชิตมีต่อนางสุวรรณกันยุมาได้อีกด้วย

ส่วนบทบาทย่อยบทบาทที่สองที่มีต่อตัวละคร คือ บทบาทของบทสัณฐานที่แสดงถึงลักษณะนิสัยของตัวละคร ผู้วิจัยพบว่าบทสัณฐานไม่เพียงแต่แสดงถึงความรู้สึกถึงความโศกเศร้าทุกข์ใจที่เกิดจากการจากลาเท่านั้น แต่สิ่งที่ปรากฏในบทสัณฐาน คือ ลักษณะนิสัยของตัวละคร จะเห็นได้จากตอนพระรามแผลงศรฆ่าพาลี ในตอนนี้มีบทสัณฐานของพาลีที่ได้สั่งลาสุครีพหลังจากที่ต้องศรพระราม และได้ทูลลาพระรามกลับสวรรค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	พญาพานรินทรเรื่องศรี
จึงสนองบัญชาพระจักรี	ช้านี้ก็นับว่าเป็นชาย
ประกอบยศศักดิ์สุริย์วงศ์	เผ่าพงศ์อมรินทร์เรื่องฉาย
จะไว้แปลกับตัวนั้นกลัวอาย	เทวาททั้งหลายจะโยไฟ
กรรมแล้วก็จะสั่ววายปราณ	จะให้อัประมาณกระไรได้
ขอบังคมลาภูไนย	ไปยังสวรรค์ชั้นฟ้า ฯ

(Fine Arts Department, 1997b, p. 29)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำตอบของพาลีที่ได้ทูลตอบต่อพระราม พระรามไม่อยากจะฆ่าพาลีให้ถึงตาย แต่พาลีนั่นต้องยอมมีแผลเป็นติดกาย เมื่อพาลีได้ฟังพระรามก็คิดว่าไม่ขอทนอยู่ให้เหล่าเทวดาเยาะเย้ยเป็นที่ยับอาย จึงขอยอมตาย จากบทสัณฐานนี้แสดงถึงลักษณะนิสัยของพาลีที่ยอมรับในสิ่งที่ตนกระทำผิด ยอมตายแต่ไม่ยอมอับอาย

นอกจากลักษณะนิสัยของพาลี อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบทบาทของบทสัณฐานที่ช่วยแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละครให้เด่นชัดขึ้น คือ เหตุการณ์อสุรผัดลาพระอัยกีและพระชนนีจะไปตามบิดา ในบทสัณฐานแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของอสุรผัดเด่นชัดยิ่งขึ้น อสุรผัดเป็นลูกของนางเบญจกายกับหนุมาน เป็นหลานของพิเภก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ครั้นถึงกราบบาทพระอัยกี	ทั้งพระชนนีแล้วร้องไห้
สะอื้นพลางสะท้อนถอนใจ	ก็เล่าไปแต่ต้นจนปลาย
อภัยศอดสูเป็นสุดคิด	เจ็บจิตครั้งนี้ไม่รู้หาย
ตัวลูกก็ชาติอาชาชาย	แม่นตายไม่เสียดายแก่ชีวา
ขอลาเบื่องบาทพระอัยกี	ทั้งพระชนนีนาถา
ไปเที่ยวเสาะหาพระบิดา	มาฆ่าให้มันวายปราณ ฯ

(Fine Arts Department, 1997d, p. 7)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทสัณทิตที่เกิดขึ้นหลังจากท้าวจักรวรรดิโกรธอสุรผัด และคิดจะสังหารอสุรผัดได้ แสดงลักษณะนิสัยของเด็กคนหนึ่งที่ย้อนแอ เจ็บใจที่ไม่สามารถทำอะไรท้าวจักรวรรดิได้ จึงจะไปตามหาหนุมาน ให้มาฆ่าท้าวจักรวรรดิ ขณะเดียวกันก็มีความเป็นชายใจกล้า หากตายก็ไม่เสียดายชีวิต

การอภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์การสั่งลาและบทบาทของบทสั่งลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2540 ผู้วิจัยพบการสั่งลาและสาเหตุหลักของการสั่งลา 4 กลุ่ม ได้แก่ การสั่งลาเมื่อตัวละครจะเสียชีวิต การสั่งลาเมื่อตัวละครต้องไปปฏิบัติหน้าที่ การสั่งลาเมื่อตัวละครถูกขับออกจากเมือง และการสั่งลาเมื่อตัวละครเสร็จภารกิจ จะเห็นว่าเมื่อมีการสั่งล่าย่อมเกิดการพลัดพราก ซึ่งอาจจะเป็นการพลัดพรากแบบจากเป็นหรือจากตาย ดังนั้นการสั่งลาจึงเป็นการนำชนบทการประพันธ์ด้านเนื้อหาวรรณกรรมประเภทนิราศมาใช้ร่วมด้วย แต่มีความแตกต่างบ้างในบางประการ กล่าวคือ เนื้อหาส่วนหนึ่งของการสั่งลา ตัวละครจะแสดงการคร่ำครวญที่ต้องลาจากบุคคลผู้เป็นที่รัก ซึ่งไม่เพียงเป็นการคร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รักเท่านั้น แต่เป็นการคร่ำครวญถึงความรู้สึกทุกซอกทุกซี้ด เศร้าใจ และความห่วงใยของตัวละครที่มีต่อกัน โดยไม่ได้เชื่อมโยงความรู้สึกเข้ากับสถานที่หรือสิ่งที่ตัวละครพบเห็น สถานภาพของตัวละครที่ต้องลาจากกันมีหลากหลายสถานภาพ เช่น พ่อจากลูก สามีจากภรรยา พี่จากน้อง ซึ่งล้วนเป็นสถานภาพที่เป็นความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว การสั่งลาจึงเป็นการแสดงความผูกพันของตัวละครที่มีต่อกันได้ นอกจากนี้ในบทสั่งลาไม่ได้มีลักษณะของการพรรณนาการเดินทาง แต่จะเป็นเพียงการเชื่อมโยงไปสู่การเดินทางของตัวละคร ซึ่งนับเป็นบทบาทของบทสั่งลาอีกบทบาทหนึ่งที่เป็นการเชื่อมโยงไปสู่เหตุการณ์ใหม่

ในส่วนบทบาทของบทสั่งลา ผู้วิจัยพบว่า บทสั่งลามีบทบาทแสดงถึงลักษณะนิสัยของตัวละครและยังช่วยประกอบสร้างตัวละครให้เด่นชัดขึ้น ตัวละครในรามเกียรติ์บางตัวนั้นมีโฆษณา เป็นยักษ์ เป็นลิง แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ต้องลาจากกัน การสั่งลาทำให้ตัวละครต้องแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึกเศร้าเสียใจอย่างมนุษย์ อีกทั้งการสั่งลาช่วยให้ประกอบสร้างตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ โดยเฉพาะการประกอบสร้างบุคลิกภายในของตัวละคร เช่น ตัวละครพระรามที่ต้องเดินทางไปสู่ป่าเป็นเวลา 14 ปี ในการสั่งลา พระรามได้แสดงความกตัญญู ความรัก และห่วงใยที่มีต่อนางเกาสุริยา บทสั่งลาจึงมีส่วนประกอบสร้างบุคลิกลักษณะของพระรามให้มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น และมีสถานะเป็นบุตรที่ดี

ความสำคัญของบทบาทของบทสั่งลา ซึ่งมีบทบาทบางประการสัมพันธ์กับบทบาทสำคัญของการพลัดพรากที่พบในบทความวิจัยเรื่องการพลัดพรากและบทบาทของการพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์ ของ Ruengruglikit (2016) ที่แสดงให้เห็นว่า “การพลัดพรากมีบทบาทสำคัญทั้งการดำเนินเรื่อง ต่อตัวละคร ต่อการสร้างสีสันให้แก่เนื้อหา และต่อแก่นเรื่องซึ่งนำเสนอการใช้สติปัญญาของตัวละครหญิงที่แก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ที่เกิดจากการพรากรักและทำให้ได้พบคนรักที่พลัดพรากจากกันไปได้อีกครั้ง” แต่ในงานวิจัยนี้ไม่ปรากฏบทบาทที่มีต่อแก่นเรื่องที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ เนื่องจากการสั่งลาในรามเกียรติ์มิได้เป็นการสั่งลาที่เกิดจากความรักเท่านั้น แต่เป็นการสั่งลาที่เป็นไปตามสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของตัวละครที่หลากหลาย

ผลการศึกษาที่ได้ทำให้เห็นว่าบทสังลาที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นส่วนสำคัญของบทละครที่ทำให้เรื่องดำเนินต่อไป และเป็นบทสังลาที่สั้นกระชับ กวีจึงต้องเลือกสรรถ้อยคำพรรณนาคร่ำครวญความรู้สึกของตัวละคร แต่ขณะเดียวกันก็แสดงถึงความรู้สึกของตัวละครได้อย่างเด่นชัด ทำให้ผู้อ่านอยากติดตามว่าเรื่องราวต่อไปที่จะเกิดขึ้นหลังจากที่ตัวละครสังลาแล้วจะเป็นอย่างไร ชะตาชีวิตของตัวละครจะมีลักษณะอย่างไร อีกทั้งผู้อ่านสามารถติดตามพัฒนาการของตัวละครหลังจากที่ได้สังลาแล้วว่าจะปฏิบัติภารกิจสำเร็จหรือไม่ ประกอบสร้างให้มีมิติของตัวละครในด้านต่าง ๆ เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การสังลาและบทบาทของบทสังลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้วิจัยพบเหตุการณ์ที่มีการสังลาทั้งหมด 22 เหตุการณ์ จากเหตุการณ์การสังลาทั้งหมดนี้สามารถจัดกลุ่มลักษณะของการสังลาและสาเหตุของการสังลา ได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ การสังลาเมื่อตัวละครจะเสียชีวิต การสังลาเมื่อตัวละครต้องไปปฏิบัติหน้าที่ การสังลาเมื่อตัวละครถูกขับออกจากเมือง และการสังลาเมื่อตัวละครเสร็จภารกิจ ลักษณะการสังลาและสาเหตุของการสังลานั้นไปสู่วาทะสำคัญของบทสังลา ได้แก่ บทบาทที่มีต่อการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะการเชื่อมโยงเหตุการณ์ และบทบาทที่มีต่อตัวละคร ช่วยประกอบสร้างบุคลิกภาพ เน้นย้ำความรู้สึก และลักษณะนิสัยของตัวละครให้เด่นชัดขึ้น

จากการศึกษาในประเด็นดังกล่าวนี้เป็นการศึกษาจากวรรณคดีเพียงเรื่องเดียว ซึ่งหากมีการศึกษาการสังลาในวรรณคดีที่เป็นบทละครใน หรือรามเกียรติ์สำนวนอื่น ๆ จะทำให้เห็นโครงสร้างของการสังลา และอาจพบบทบาทอื่น ๆ ที่พบได้จากบทสังลา นอกจากนี้อาจศึกษาเชื่อมโยงถึงแนวคิดของบทสังลาที่ปรากฏในวรรณคดีได้

References

- Chunlawong, S. (1993). *The society structure of the Ramakian of King Rama I* (Master's thesis, Thai Language Major). Silpakorn University.
- Fine Arts Department. (1997a). *Rattanakosin period literature Ramakian drama: The royal writings of His Majesty King Buddha Yodfa Chulalok the Great* (Vol. 1, 9th ed.). Silpa Bannakarn
- Fine Arts Department. (1997b). *Rattanakosin period literature Ramakian drama: The royal writings of His Majesty King Buddha Yodfa Chulalok the Great* (Vol. 2, 9th ed.). Silpa Bannakarn.
- Fine Arts Department. (1997c). *Rattanakosin period literature Ramakian drama: The royal writings of His Majesty King Buddha Yodfa Chulalok the Great* (Vol. 3, 9th ed.). Silpa Bannakarn.
- Fine Arts Department. (1997d). *Rattanakosin period literature Ramakian drama: The royal writings of His Majesty King Buddha Yodfa Chulalok the Great* (Vol. 4, 9th ed.). Silpa Bannakarn.
- Jansup, C. (2020). Ramakian: The Thai political worldviews and utopia of Rama I. *Western University Research Journal of Humanities and Social Science*, 6(2), 1–10. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/WTURJ/article/view/256307/173536>
- Kleechaiya, P., Patthong, S., & Runra, P. (2021). Lament on loss in early Ayutthaya tales. *Vannavidas*, 21(1), 1–30. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/VANNAVIDAS/article/view/245277/168862>

- Nissa, P. (2018). Niras Sita: Plaintive customs of the theories Sanskrit literature. *Palichart Journal*, 31(2), 1–16. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal/article/download/158638/114917/435200>
- Noinimit, S. (2012). Study status of the “Ramakian” at present. *Journal of International Studies Prince of Songkla University*, 2(2), 1–20. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jis/article/view/246822/166719>
- Royal Institute of Thailand. (2011). *Royal Institute Dictionary B. E. 2554. Bangkok, Thailand*: Royal Institute of Thailand.
- Ruengruglikit, C. (2016). The separations and their roles in Samutthakhot Kham Chan. *Palichart Journal*, 29(2), 1–29. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal/article/view/69460/56395>
- Waraaeksiri, S. (2013). The speech of politeness and face concept with face-threatening act of characters in Ramkien’s King Rama I. *Silpakorn University Journal*, 33(1), 175–213. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/sujthai/article/view/9066>
- Yamdate, N., & Prapandvidya, C. (2022). Rishis in Rammakian by King Rama I. *Damrong Journal*, 21(2), 239–270. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/damrong/article/view/254827/171140>

